

yımladı. Yazılarında köylülerin haklarını savunduğu için hükümet tarafından beş defa mahkemeye verildi. Bu mahkemelerdeki savunmalarında çar memurlarının halka zulmettiğini ve halkın sömürüldüğünü söylemekten çekinmedi.

1896 yılında Bakü'ye dönen Hasanbey sosyal amaçlı bazı derneklerde görev aldı. Yazılarını, Kafkasya Türklüğü'nün bu yıllarda Rusça neşredilen en önemli yayın organı olan *Kaspi* gazetesinde yayımlamaya başladı ve ölene kadar yazı yazmayı sürdürdü. Bakü şehir meclisine üye seçildi. Bu görevi yürüttüğü yedi yıl içinde Bakü ve civarındaki köy okullarının yönetimini üstlendi. Neriman Nerimanof'la birlikte 1906'da Bakü'de toplanmasında büyük rol oynadığı Azerbaycan Muallimleri I. Kurultayı'nın başkanlığına seçildi. 28 Kasım 1907'de bir felç geçirdikten sonra vefat eden Hasanbey büyük bir törenle defnedildi. Mezarı daha sonra Bakü'de kurulan Fahrî Hıyâbân'a nakledilmiştir.

Türk dünyasının ortak bir edebî dili ve tek bir gayesi olması gerektiğine inanan, bunun gerçekleşmemesi halinde Türk dünyasının parçalanacağını söyleyen, Azerbaycan ve Kafkasya Türklüğü'nün esaret ve bilgisizlikten kurtarılması için ömrü boyunca çalışan Hasanbey'in Azerbaycan Türk kültür tarihinde önemli bir yeri vardır. Bazı yazıları ölümünden sonra Kiev'de okuyan Azerbaycanlı öğrenciler tarafından *Toprak Su ve Hava* (Bakı 1912) ve *Bedeni Salamat Sahlamak Düstûrû'l-amelîdir* (Bakı 1912) adlı iki küçük kitapta toplanmıştır. Daha sonra Ziyâeddin Göyüşov, onun çeşitli konulardaki makalelerini geniş bir giriş yazısıyla birlikte *Hesen Bey Zerdabi: Seçilmiş Eserleri* adıyla yayımlamıştır (Bakı 1960).

Ekinçi'nin neşrinin ellinci yıl dönümü münasebetiyle yayımlanan *Azerbaycan Matbuatının Elli İliyi: Ekinçi 1875-1925* (Bakı 1926) adlı eserde Şarklı'nın (Ferhad Ağazâde) "Hesen Bey Melikof Zerdabi'nin Tercüme-i Hali" başlıklı bir makalesi yer almaktadır. Bu kitapta, Hasanbey'in *Ekinçi* gazetesini hakkında *Hayat* gazetesinde çıkan "Rusya'da Evvelimci Türk Gazetesi" başlıklı yazısı da bulunmaktadır. Gazetenin bibliyografyası Sadık Hüseyinov (*Ekinçi Gazetesinin İzahlı Bibliyografyası*, Bakı 1963, 1977) ve Kiril alfabetiyle tam metni Turan Hasanzâde tarafından (*Ekinçi 1875-1877*, Bakı 1970) neşredilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Veli Memmedov, *Ekinçi Gazeti*, Bakı 1976; Nazim Ahundov, *Azerbaycan Milli Dövr-i Matbuatının Yaranması ve Ekinçi Gazeti: Senedlerin Dili ile*, Bakı 1980, s. 82-113; Esmira Cavadova, *Setirlerde Döğünen Ürek*, Bakı 1988; Feyzulla Gasimzâde, "Hesenbey Melikov Zerdabi", *XIX. Esrin İkinci Yarisında Edebiyyat. Azerbaycan Edebiyyatı Tarihi*, Bakı 1960, II, 138-146; "Zerdabi, Hesen Bey (Melikov)", *Azerbaycan Sovet Ensiklopediyası*, Bakı 1980, IV, 323; Yavuz Akpınar, "Hasanbey Melikzâde Zerdâbi", *TDEA*, IV, 128-129.

YAVUZ AKPINAR

HASANBEYZÂDE AHMED PAŞA

(ö. 1046/1636-37)

Osmanlı devlet adamı ve tarihçi.

Küçük lakabıyla anılan Reisülküttâb Hasan Bey'in oğludur. Medrese tahsilini tamamladıktan sonra gelirinin azlığı dolayısıyla ilmiye sınıfından ayrılarak Dal Mehmed Efendi'nin ilk reisülküttâblığı sırasında (1590-1591) Divân-ı Hümâyûn hizmetine girdi. Divan kâtipliği görevi esnasında teslimatı vazifesiyle III. Mehmed'in Eğri Seferi'ne (1596) katılanlar arasında yer aldı (Topçular Kâtibi Abdülkadir, s. 93); aynı zamanda bu seferde Sadrazam Damad İbrâhim Paşa'nın tezkireciliği hizmetinde de bulundu. Serdar Satırcı Mehmed Paşa'nın Varat Seferi'ne (1598) katıldıktan sonra İstanbul'a dönüşte tekrar İbrâhim Paşa'nın tezkireciliği hizmetine getirildi. Sadrazam ve Serdar Damad İbrâhim Paşa'nın 20 Şevval 1007'de (16 Mayıs 1599) Uyvar Seferi'ne çıkması ile bu sefere de ikinci tezkireci olarak iştirak etti; seferde ordunun 1008 Muharremi sonlarında (Ağustos 1599) Ösek (Essek) sahrasına varmasından önce konakladığı Vulkvar'da baştezkiyeciliğe tayin edildi (a.g.e., s. 211). İbrâhim Paşa'nın Kanije Seferi'ne de (1600) baştezkiyeci olarak katılan Hasanbeyzâde, Reisülküttâb Yayıncıâde Hamza Efendi'nin Ösek yakınında Kariha menziline İstanbul'a gönderilmesi üzerine bir müddet vekâleten reisülküttâblık hizmetinde bulundu (Mehmed b. Mehmed Edirnevî, s. 203-204; Hasanbeyzâde Ahmed, I, 8-9). Yeni Sadrazam ve Serdar Yemişçi Hasan Paşa'nın İstolni Belgrad'ı geri almasında ve Peşte muhasarasında da (1011/1602) baştezkiyeci olarak serdarın yanında yer aldı. Yavuz Ali Paşa'nın 30 Aralık 1603'te İstanbul'a gelerek sadâret makamına geçmesinden sonra aynı mevkii muhafaza ettiyse de veziriâzam Macaristan Seferi'

ne çıktığında bu görevden azledildi (Topçular Kâtibi Abdülkadir, s. 323); ancak Sadâret Kaymakamı Hafız Ahmed Paşa'nın tezkireciliği hizmetinde bırakıldı (Hasanbeyzâde Ahmed, II, 291-292). Nisan 1604'te gedikli kâtipler arasında yer alıp beratı yenilenen Hasanbeyzâde 1604 Eylülünde defter-i hâkânî emini kaymakamı, Ocak 1605'te defter emini oldu (Emecen, XXXV [1994], s. 140, 144). Bundan sonra maliye hizmetine geçti ve 23 Ekim 1605'te Anadolu'daki eşkiya üzerine serdar tayin edilen Kara Dâvud Paşa'nın sefer mühimmatını defterdar olarak tamamladığı gibi, Aydın ve Saruhan taraflarında isyan ettiği için 14 Eylül 1609'da Sadrazam Kuyucu Murad Paşa tarafından öldürtülen Yûsuf Paşa'nın muhalefâtını Anadolu defterdarı olarak yazıp deftere kaydederek Başdefterdar Ekmekçizâde Ahmed Paşa'ya teslim etti (Hasanbeyzâde Ahmed, II, 315-317; Topçular Kâtibi Abdülkadir, s. 448-449). Hasanbeyzâde'nin bundan sonra mükerreren Tuna, Karaman ve Halep defterdarlıklarında bulunduğu, Karaman ve Kefe beylerbeylikleri vazifelerini de ifa ettiği anlaşılmaktadır. 18 Zilkade 1018 (12 Şubat 1610) tarihli arşiv vesikasına göre (BA, MD, nr. 78, s. 782) Tuna defterdarı olduğu anlaşılan Hasanbeyzâde görevi esnasında Erdel ve Eflak seferlerine de katıldı. Bu vazifesinden ayıldıktan sonra Kefe beylerbeyliğine tayin edildi ve Karadeniz'de Özi suyu munsabında olan Kılburun Kalesi'nin tamiriyle uğraştı, ancak hizmetleri beğenilmediği için beylerbeyilikten azledildi. Mâzul olarak Varna sahiline geldiğinde Varna'yı almak isteyen Kazaklar'a karşı kalenin korunmasında görev olarak kurtarılmasını sağladığı için Karaman defterdarlığına getirildi, ardından Halep'te Emvâl-i Sultânî defterdarlığında bulundu. Bir müddet sonra da Halep eyaleti defterdarlığına tayin edildi. Arkasından Karaman defterdarı olarak kısa bir müddet vazife gördü, emekliye sevk edildikten sonra tekrar Tuna defterdarı oldu. Kazaklar'la anlaşılan Lehliler üzerine yürümek için Boğdan'da toplanarak 1 Zilkade 1029'da (28 Eylül 1620) Özi ve Rumeli beylerbeylerinin kumandasında harekete geçen ordunun sefer masraflarını mîrî hazinenen karşılamakla görevlendirildi. Kısa bir müddet sonra bu görevden ayrıldı. Onun bundan sonra uzun mâzuliyet devreleri geçirdiği, buna da çok defa Başdefterdar Bâkî Paşa'nın sebep olduğu, bu zatın ikinci başdefterdarlığında (17 Eylül 1621-19 Mayıs 1622), hatta 8 Nisan 1625'teki vefatı

Hasanbeyzâde
Ahmed Paşa'nın
tarîhînin
ilk iki sayfası
(Süleymaniye Ktp.,
Esad Efendi,
nr. 2136)

sirasında da bâzîl durumda bulunduğ u anlaşılmaktadır. Nihayet IV. Murad'ın Re- van Seferi'ne (9 Mart -26 Aralık 1635) ka- tılarak sefer vukuatının yakın bir şahidi olmakla beraber ne gibi bir görevle sefer- de bulunduğ unu belirtmeyen Hasanbey- zâde'nin sefer dönüşünden kısa bir süre sonra vefat ettiğ i sanılmaktadır. Ölüm tarihini kaynaklar 1046 (1636-37) olarak gösterirler (*Sefînetü'r-rüesâ*, Millet Ktp., Tarih, nr. 720, vr. 19^b; de kerkenar). Gümüş- suyu Kabristanı'nda medfun olduğ u bil- dirilmekteyse de (*Osmanlı Müellifleri*, III, 46) günümüzde bunu tahkike imkân yok- tur.

Eserleri. 1. *Târih*. İki ciltten meydana gelen eserin ilk cildi olan *Telhis-i Tâcü't-tevârih*, Hoca Sâdeddin Efendi'nin *Tâ- cü't-tevârih*'inin özeti mahiyetinde olup muhteva bakımından dîbâce ve telhis ol- mak üzere iki kısımdır. *Telhis-i Tâcü't- tevârih*'in son kısmı, kaynağının kısaltıl- mış ve sadeleştirilmiş bir şekli olduğ un- dan orijinal bir mahiyet arzetmemekte- dir. Eserin II. cildi olan *Zeyl-i Tâcü't- tevârih*'e gelince, büyük kısmı Hasan- beyzâde'nin müşahedelerine dayanan, Kanûnî Sultan Süleyman'dan başlayarak IV. Murad devrinin büyük bir bölümünü içine almak üzere çeşitli olayları ihtiva eden ve bilhassa III. Mehmed dönemi- den itibaren tamamen orijinal olan bir eser niteliğindedir. Bu cilt, muhteva ba- kımından iki bölüme ayrılmakta olup bi- rincisi kaynaklara ve babasından naklen verdiğ i bilgilere dayanmaktadır. Hasan- beyzâde Kanûnî devrini Kemalpaşazâde, Matrakçı Nasuh, Celâlzâde Mustafa Çe- lebi, Ramazanî Küçük Nişancı Meh- med Paşa, Hocaîzâde Mehmed Efendi ve Mehmed Mecdî'nin eserlerinden istifade ederek hazırlamış; II. Selim ve III. Murad

devrinin bir kısmı için ne gibi kaynaklar- dan faydalandığ ı bilinmemekle beraber diğ er kısmını da reisülküttâb olan baba- sı Hasan Bey'den naklen vermiştir. Asıl önemli olan ikinci bölümde, III. Mehmed devrinden itibaren kendi müşahedeleri yanında katıldığ ı seferler ve devlet hiz- metinde aldığ ı görevler dolayısıyla hadise- lerin içinde bulunduğ undan tarihî olayla- rı kronolojik sırayla bazan sebep ve neti- celeriyle birlikte anlatmıştır. Ayrıca her padişahın hayrat ve hasenatını; şehza- delerin, Osmanlı vüzerâ, ulemâ ve meşâ- yihin de kısa hal tercümelerini eseri- ne kaydetmiştir. Hasanbeyzâde tarihinin önemli bir özelliğ i de çeşitli telif devrele- ri geçirmiş olmasıdır. İlk telifin 1038 Mu- harreminden (Eylül 1628) önce başlayıp en geç 1039'da (1629) tamamlandığ ı, ikinci telifin Rebülâhîr-Şevval 1038 (Kasım 1628- Haziran 1629) arasında kaleme alındığ ı, üçüncü ve dördüncü teliflerin IV. Murad devrinde yazılıp 1040 Recebinden (Şubat 1631) önce sona erdikleri, beşinci telifin Rebülevvel-Receb 1045 (Ağustos-Aralık 1635) arasında, son telifin de Rebülev- vel 1045 (Ağustos 1635) ile 16 Receb 1045 (26 Aralık 1635) arasında yazıldığ ı tesbit edilmiştir. Atâî Hasanbeyzâde'nin ikinci telif devresinden, Peçuylu İbrâhim üçün- cü teliften, Kâtib Çelebi ikinci teliften istifa- de ettikleri gibi Naîmâ üçüncü telif- ten, Solakzâde Mehmed Hemdemî ise be- şinci telif merhalesinden faydalanmıştır. Eser Nezihî Aykut tarafından doktora te- zi olarak üç cilt halinde hazırlanmıştır (İÜ Ed.Fak. Tarih Semineri Kitaplığı, nr. 3277).

2. *Usûlü'l-hükem fi nizâmî'l-âlem*. Ha- sanbeyzâde siyasetnâme mahiyetinde- ki bu eserini, Zemaşerî'nin *Rebî'u'l-eb- râîr*'ına dayanan Muhyiddin Mehmed b. Hatîb Kâsım'ın *Ravzü'l-aşyâr* adlı ese- rini kısaltmak suretiyle meydana getir-

miştir. II. Osman devrinin sadrazamı Gü- zelce Ali Paşa adına kaleme alınan eser (İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı, nr. 0-49, vr. 1^b) bir mukaddime, dört bô- lüm ve bir hümatiden meydana gelmek- tedir. 3. *Mecmua*. İsmi bilinmeyen bir ki- şî tarafından tertip edilen bu mecmua, Hasanbeyzâde'ye ait olup kendi kalemin- den çıkmış Aynî Hatun Vakfiyesi ile dört manzumeyi, yirmi kadar münşeâtı ve biri tamamlanmamış üç adet Kanije fetihnâ- mesini ihtiva etmektedir (Baysun, TD, II/ 3-4, s. 97). Hasanbeyzâde, Hamdi mah- lası ile bazı şiirler de yazmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, MD, nr. 78, s. 782; BA, MAD, nr. 7266, s. 9; Hasanbeyzâde Ahmed, *Târih* (haz. Nezihî Ay- kut, doktora tezi, 1980), İÜ Ed. Fak. Tarih Semi- nerî Kitaplığı, nr. 3277, I, 8-9; II, 291-292, 315- 317; Topçular Kâtibi Abdülkadir, *Târih* (haz. Ziya Yılmaz, doktora tezi, 1990), İÜ Ktp., nr. TE 80, s. 93, 196, 211, 323, 448-449, 552; Se- lânîkî, *Târih* (İpsirli), II, 806-807, 821; Atâî, *Zeyl-i Şekâik*, s. 476; Mehmed b. Mehmed, *Nuhbetü't-tevârih ve'l-ahbâr*, İstanbul 1276, s. 203-204, 211; Peçuylu İbrâhim, *Târih*, II, 155, 238, 403; Sâfî Mustafa Efendi, *Zübdetü't-tevâ- ri*h, Beyazıt Devlet Ktp., Velîyyüddin Efendi, nr. 2429, vr. 2^a-b; Kâtib Çelebi, *Fezleke*, II, 2, 13-16; *Keşfü'z-zunûn*, I, 285; Naîmâ, *Târih*, II, 202, 215-219; *Sefînetü'r-rüesâ*, s. 26; a.e., Millet Ktp., Tarih, nr. 720, vr. 19^b; Solakzâde, *Târih*, s. 610, 631, 635, 659, 661, 749, 763; Hisâlî Ab- durrahman, *Metâli'u'n-nezâir*, Nuruosmaniye Ktp., nr. 4252, vr. 116^a, 129^b, 283^b; nr. 4253, vr. 195^b, 300^a; Cemâleddin Mehmed, *Âyine-i Zurefâ*, İstanbul 1314, s. 21 vd.; *Sicill-i Osma- nî*, IV, 795; *Osmanlı Müellifleri*, III, 46; M. Cavid Baysun, "Reisü'l-Küttâb Küçük Hasan Bey", TD, II/3-4 (1952), s. 97-102; a.mlf., "Hasan Bey- zâde Ahmed Paşa", TM, X (1953), s. 321-340; Feridun Emecen, "Ali'nin Ayn'ı: XVII. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Bürokrasisinde Kâtib Ru- muzları", TD, XXXV (1994), s. 140, 144; Orhan F. Köprülü, "Hasan Beyzâde", JA, V/1, s. 334- 337; J. H. Mordtmann - [V. L. Ménage], "Hasan Beyzâde", *ET* (İng.), III, 248-249.

NEZİHİ AYKUT

HASANEFENDİZÂDE ÂHÎ ÇELEBİ

(bk. ÂHÎ ÇELEBİ, *Hasanefendizâde*).

HASANKEYF

Hısınkeyfâ Artukluları'nın merkezi, günümüzde Batman iline bağlı ilçe merkezi olan şehir.

Roma ve Bizans kaynaklarında, Süryâ- nîce kifo (kaya) kelimesinden türetilmiş Kifos ve Cepha / Ciphas isimleriyle zikre- dilen şehir, Arapça kaynaklarda Hısnu Keyfâ / Keybâ şeklinde kaydedilmiş, da- ha sonra bu ad Osmanlı belgelerinde Hısnu